

Struktura obszarowa rolnictwa polskiego — próba prognozy zmian do roku 2010

Walenty Poczta, Feliks Wysocki
Katedra Ekonomiki i Gospodarki Żywnościowej
Akademia Rolnicza im. A. Cieszkowskiego w Poznaniu
ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań

Słowa kluczowe: struktura obszarowa, znaczenie ekonomiczne i społeczne, Polska, Unia Europejska, prognoza i scenariusze zmian

Wprowadzenie

Struktura obszarowa gospodarstw rolnych jest jednym z istotniejszych wyznaczników ich sytuacji ekonomicznej oraz pozycji socjalnej ludności rolniczej, a także konkurencyjności rolnictwa w skali międzynarodowej. W szczególności znaczące problemy sprawia rozdrobnienie obszarowe gospodarstw. Wadliwa struktura obszarowa wywołuje problemy opłacalności produkcji i dochodowości gospodarstw rolnych. Niska opłacalność jest pochodną dwóch elementów: na ogół wadliwych relacji między czynnikami produkcji w gospodarstwach małych obszarowo i brakiem kapitałów na stosowanie nowoczesnych technologii. Z kolei niski poziom dochodów jest przede wszystkim pochodną niewielkiej skali produkcji. W praktyce zaś przeważnie jest tak, że wszystkie te elementy występują łącznie, potęgując swe negatywne oddziaływanie. W gospodarstwach małych zwykle wadliwe są relacje między zasobami pracy i ziemi, a często także między pracą i kapitałem. Na ogół stosuje się w nich przestarzałe technologie, co wiąże się często z wyższymi kosztami wytwarzania, jak również z na ogół niższą jakością wytworzonych produktów. Mała skala produkcji stwarza z kolei problemy na styku z rynkiem rolnym (brak możliwości powiązań integracyjnych, wysokie koszty transakcyjne). Ale przede wszystkim wynikiem małej skali wytwarzania jest niski dochód z gospodarstwa rolnego.

Jeśli pracujący w tych gospodarstwach nie uzyskują dodatkowych dochodów spoza nich, pojawiają się problemy socjalne wśród tej części ludności rolniczej. Taki scenariusz zdarzeń występuje w rolnictwie tych krajów, gdzie występuje bardzo duża

liczba gospodarstw drobnych, a ogólny poziom rozwoju gospodarczego kraju nie stwarza możliwości kreacji dodatkowych źródeł dochodów dla ludności rolniczej. W ekonomii porównawczej przekrojem analitycznym pozwalającym na ocenę tych zagadnień jest analiza struktury gospodarstw rolnych według grup obszarowych.

Z kolei z punktu widzenia konkurencyjności rolnictwa danego kraju w skali międzynarodowej kwestią zasadniczą jest skupienie możliwie dużego odsetka użytków rolnych w takich gospodarstwach, gdzie korzyści płynące z ekonomiki skali produkcji będą najwyższe, czyli innymi słowy, gdzie produkcja będzie mogła być realizowana przy najniższych kosztach. Przekrojem analitycznym pozwalającym dokonać oceny sytuacji w rolnictwie danego kraju w tym zakresie jest analiza struktury obszaru użytków rolnych według grup obszarowych. W pierwszym wypadku analizujemy, ile gospodarstw rolnych jest skupionych w danej grupie obszarowej, w drugim zaś — odpowiadającą im powierzchnię użytków rolnych.

Zatem celem wstępnym niniejszego opracowania będzie określenie sytuacji rolnictwa polskiego w zakresie struktury obszarowej gospodarstw rolnych na tle rolnictwa krajów Unii Europejskiej. Jednak ze względu na niedaleką perspektywę integracji Polski ze strukturami europejskimi istotnego znaczenia nabiera problematyka przewidywania procesów rozwojowych w rolnictwie. Zasadniczym zatem celem niniejszego artykułu będzie próba przedstawienia prognozy zmian struktury gospodarstw rolnych w Polsce do roku 2010. Ponieważ w Polsce dominujące znaczenie mają gospodarstwa indywidualne — stanowią one 99,7% wszystkich gospodarstw o obszarze powyżej 1 ha użytków rolnych (UR), w ich użytkowaniu pozostaje 84,0% UR gospodarstw, a struktura obszarowa pozostałych gospodarstw rolnych nie budzi istotnych zastrzeżeń — przeto szczególnego znaczenia nabierają przemiany struktury obszarowej gospodarstw indywidualnych i w związku z tym będą one zasadniczym przedmiotem rozważań.

Sytuacja strukturalna gospodarstw rolnych w Polsce na tle rolnictwa krajów Unii Europejskiej

W tabelach 1 i 2 zawarto informacje dotyczące struktury obszarowej gospodarstw rolnych w krajach Unii Europejskiej (UE) i Polski zarówno w wartościach bezwzględnych, jak i względnych. Dotyczą one UE jako całości, jak i rolnictwa poszczególnych krajów członkowskich. W wypadku rolnictwa polskiego zamieszczono informacje odnoszące się do wszystkich gospodarstw rolnych, jak również tylko do gospodarstw indywidualnych*.

* Zastosowanie innych przedziałów grup obszarowych dla gospodarstw indywidualnych zostało podyktowane koniecznością wykorzystania danych z przeszłości do budowy niektórych stosowanych w opracowaniu modeli prognostycznych, a tylko dane w takich przekrojach w odniesieniu do okresów wcześniejszych są dostępne.

Tabela 1. Struktura gospodarstw rolnych oraz użytkowania ziemi w krajach UE oraz w Polsce (1995)

Kraj	Liczba gospodarstw [tys.]	Z tego w grupach obszarowych					Z tego w grupach obszarowych						
		[tys.]					[tys. ha UR]						
		1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20-50 ha	>50 ha	1-5 ha UR	5-10 ha	10-20 ha	20-50 ha	>50 ha		
Austria	221,8	84,6	41,7	49,0	35,8	8,0	3425	202	303	707	1056	1156	
Belgia	71,0	22,1	10,3	12,7	18,3	6,0	1354	46	73	186	576	473	
Dania	68,8	1,8	11,4	14,9	23,3	17,1	2727	4	83	216	756	1668	
Finlandia	101,0	10,1	17,9	30,3	35,2	6,9	2192	33	133	444	1078	503	
Francja	734,8	196,3	69,6	88,6	177,3	198,5	28267	404	499	1284	5937	20143	
Grecja ¹	631,8	426,9	126,3	56,7	18,0	3,9	3559	1042	855	769	512	380	
Hiszpania ¹	1372,9	750,4	244,7	165,7	124,9	87,0	24427	1769	1696	2282	3845	14836	
Holandia	113,2	35,5	18,1	20,8	29,8	7,2	1999	77	129	302	929	562	
Irlandia ¹	168,0	17,6	24,1	48,3	58,4	19,6	4442	57	181	701	1840	1662	
Luksemburg	3,2	0,8	0,3	0,3	0,7	1,2	127	2	2	4	24	96	
Niemcy	566,9	176,8	84,0	100,0	132,2	71,5	17157	398	605	1457	4215	10483	
Portugalia	450,6	344,4	51,9	28,3	15,1	9,8	3925	597	360	389	457	2122	
Szwecja	88,8	10,5	15,5	19,0	24,7	18,6	3060	32	110	266	796	1855	
Włochy ¹	1735,7	1170,2	284,3	155,2	87,7	38,4	14486	2678	1968	2130	2637	5073	
Wielka Brytania ¹	236,2	26,7	30,5	37,4	60,7	81,0	16496	74	226	539	2001	13656	
UE — średnio ¹	6709,8	3274,7	1030,6	827,2	842,1	574,7	128451	7415	7223	11676	26659	74668	
Polska ²	2047,0	1130,3	521,1	306,9	75,7	12,5	16969	2851	3716	4166	2057	4179	
Polska — gospodarstwa indywidualne ²		grupy obszarowe [ha UR]											
	2041,4	462,2	667,6	260,7	260,1	217,2	14259	651	2199	1542	2171	2631	5065
		1-2	2-5	5-7	7-10	10-15	>15	1-2	2-5	5-7	7-10	10-15	>15

¹ 1993, ² 1996.

Źródło: Eurostat — 1997; PSR 1996 — Przemiany agrarne, GUS, Warszawa 1997; Die Lage der Landwirtschaft in der Europäischen Union — Bericht 1995; obliczenia własne.

Tabela 2. Struktura gospodarstw rolnych oraz użytkowania ziemi w krajach UE oraz w Polsce (1995)

Kraj	Przeciętny obszar gospodarstw [ha UR]	Gospodarstwa w grupach obszarowych [%]				UR w grupach obszarowych [%]							
		1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	>50 ha	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	>50 ha				
Austria	15,4	38,1	18,8	22,1	16,1	3,6	5,9	8,9	20,7	30,8	33,8		
Belgia	19,1	31,1	14,4	17,9	25,8	8,4	3,4	5,4	13,7	42,5	34,9		
Dania	39,6	2,7	16,5	21,7	33,8	24,9	0,1	3,0	7,9	27,7	61,2		
Finlandia	21,7	10,0	17,8	30,1	34,9	6,8	1,5	6,1	20,3	49,2	23,0		
Francja	38,5	26,7	9,5	12,1	24,1	27,0	1,4	1,8	4,5	21,0	71,3		
Grecja ¹	5,6	67,6	20,0	9,0	2,8	0,6	29,3	24,0	21,6	14,4	10,7		
Hiszpania ¹	17,8	54,7	17,8	12,1	9,1	6,3	7,2	6,9	9,3	15,7	60,7		
Holandia	17,7	31,4	16,0	18,4	26,3	6,4	3,9	6,5	15,1	46,5	28,1		
Irlandia ¹	26,4	10,5	14,3	28,8	34,8	11,7	1,3	4,1	15,8	41,4	37,4		
Luksemburg	39,7	25,0	9,4	9,4	21,9	37,5	1,2	1,6	3,0	18,5	75,7		
Niemcy	30,3	31,2	14,8	17,6	23,3	12,6	2,3	3,5	8,5	24,6	61,1		
Portugalia	8,7	76,4	11,5	6,3	3,4	2,2	15,2	9,2	9,9	11,6	54,1		
Szwecja	34,5	11,8	17,5	21,4	27,8	20,9	1,1	3,6	8,7	26,0	60,6		
Włochy ¹	8,3	67,4	16,4	8,9	5,1	2,2	18,5	13,6	14,7	18,2	35,0		
Wielka Brytania ¹	69,8	11,3	12,9	15,8	25,7	34,3	0,4	1,4	3,3	12,1	82,8		
UE — średnio ¹	19,1	49,9	15,7	12,6	12,8	8,8	5,8	5,6	9,1	20,8	58,1		
Polska ²	8,5	55,2	25,5	15,0	3,7	0,6	16,8	21,9	24,6	12,1	24,6		
Polska — gospodarstwa indywidualne		grupy obszarowe [ha UR]											
		1-2	2-5	5-7	7-10	10-15	>15	1-2	2-5	5-7	7-10	10-15	>15
	7,0	22,6	32,7	12,8	12,7	10,6	8,5	4,6	15,4	10,8	15,2	18,5	35,5

¹ 1993, ² 1996.

Źródło: Eurostat — 1997; PSR 1996 — Przemiany agrarne, GUS, Warszawa 1997; Die Lage der Landwirtschaft in der Europäischen Union — Bericht 1995; obliczenia własne.

W rolnictwie polskim — według danych Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 roku — funkcjonowało 2047 tys. gospodarstw rolnych, co odpowiada około 30% ich ogólnej liczby we wszystkich 15 krajach UE. W zdecydowanej większości są to gospodarstwa małe (do 5 ha UR) lub co najwyżej średnie (do 15 ha UR). Pod tym względem sytuacja w rolnictwie polskim jest zbliżona do występującej w rolnictwie takich krajów członkowskich UE, jak Portugalia, Grecja, Włochy, Hiszpania — w trzech pierwszych spośród nich i w Polsce ponad 80% gospodarstw to gospodarstwa o obszarze do 10 ha UR, a w Hiszpanii stanowią one ponad 70%. Oznacza to, że pracujący w tych gospodarstwach siłą rzeczy osiągają niskie dochody rolnicze, które powinny, a częstokroć muszą być uzupełniane dochodami spoza gospodarstw. Zmiana ekonomicznych warunków gospodarowania w rolnictwie w Polsce po roku 1990, polegająca między innymi na drastycznym pogorszeniu relacji cenowych, sprawiła, że dochody realne z gospodarstw rolnych uległy gwałtownemu zmniejszeniu. Liczba drobnych gospodarstw rolnych istniejących w rolnictwie polskim w przyszłości wyznaczać będzie liczbę koniecznych miejsc pracy na wsi oraz klientów wsparcia socjalnego w rozmaitej postaci. W polityce gospodarczej państwa chodzić będzie zatem o to, by proporcje między tymi dwoma grupami układały się na korzyść tej pierwszej. Brak dodatkowych zarobkowych źródeł dochodów dla tej grupy ludności, oprócz jej pauperyzacji społecznej, oznaczał będzie także podupadanie ekonomiczne należących do nich gospodarstw rolnych.

Z kolei analiza struktury użytkowania ziemi w rolnictwie polskim wskazuje na skupienie znaczących jej zasobów w gospodarstwach małych i średnich. We wszystkich gospodarstwach rolnych o obszarze do 20 ha UR w Polsce jest skupione 63,3% ogółu użytków rolnych gospodarstw, a w gospodarstwach indywidualnych o powierzchni do 15 ha 64,5% zasobów ziemi pozostającej w ich władaniu. Podobna sytuacja w tym zakresie występuje tylko w rolnictwie greckim. We wszystkich pozostałych krajach UE, w tym także w Portugalii i we Włoszech, znacznie większa część użytków rolnych jest skupiona w gospodarstwach przynajmniej względnie dużych w porównaniu z rolnictwem polskim. Średnio bowiem w całej UE w gospodarstwach o obszarze powyżej 20 ha jest skupione 78,9% całości użytków rolnych, w Polsce tylko 36,7%. Jeśli zaś pod uwagę weźmie się kraje z szerokości geograficznej, na której leży Polska (Niemcy, Francja, Wielka Brytania, Dania), czyli posiadające zbliżoną strukturę produkcji rolnej, a zatem z rolnictwem konkurencyjnym względem rolnictwa polskiego, to okazuje się, że co najmniej 60% UR znajduje się w gospodarstwach o powierzchni UR przekraczającej 50 ha, przy odpowiedniej wielkości wynoszącej dla rolnictwa polskiego 24,6%. W wypadku rolnictwa indywidualnego zależności są jeszcze gorsze — w gospodarstwach powyżej 20 ha jest skupione 24,8%, a w gospodarstwach powyżej 50 ha zaledwie 10,5% UR [3]. Taka struktura alokacji zasobów ziemi w rolnictwie polskim powoduje niejako automatycznie jego gorszą sytuację konkurencyjną na międzynarodowym rynku rolnym. Po prostu dużo większa — niż w innych krajach — część zasobów ziemi jest skupiona w gospodarstwach rolnych, które mają dużo mniejsze możliwości rozwoju lub nie mają ich wcale, które nie są zdolne

produkować po odpowiednio niskich kosztach i przy wymaganych standardach jakościowych, a także zapewnić sobie niezbędne powiązania integracyjne z rynkiem rolnym. W warunkach integracji z UE sytuacja taka może spowodować, że duża część użytków rolnych w Polsce oraz produkcji z nich pochodzącej może znaleźć się poza rynkiem rolnym, i to nie tylko krajów dotychczasowej piętnastki, ale także i rynkiem polskim.

Można więc skonstatować, że przeobrażenia w strukturze obszarowej rolnictwa polskiego są problemem niezwykle nośnym zarówno z gospodarczego, jak i społecznego punktu widzenia. Ich odpowiednie tempo, jak i zakres będą jednymi z istotniejszych wyznaczników zmian sytuacji produkcyjnej i ekonomicznej znaczącej części gospodarstw i ludności rolniczej. Stąd też dużego znaczenia nabierają wyniki badań prognostycznych, albowiem mogą być bezpośrednio wykorzystane jako istotna przesłanka polityki kształtowania kierunków procesów transformacji w rolnictwie i w jego otoczeniu.

Warianty prognostyczne zmian struktury obszarowej indywidualnych gospodarstw rolnych

Zasadniczym celem artykułu jest przedstawienie dwóch scenariuszy zmian struktury obszarowej indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce do 2010 roku. Opracowane prognozy, które obejmowały liczby i powierzchnie użytków rolnych ogółem i według grup obszarowych (1–2, 2–5, 5–7, 7–10, 10–15 i powyżej 15 ha użytków rolnych), zostały oparte na modelach funkcji trendów — wykładniczym i segmentowym o segmentach liniowych; w obydwu wypadkach przyjęto jako przesłankę prognostyczną, wielce prawdopodobną hipotezę badawczą, że w przyszłości dalej zachodzić będzie obszarowa polaryzacja gospodarstw.

Pierwszy wariant prognozy oparto na szeregach czasowych z lat 1986–1998* i oszacowanych modelach:

— wykładniczych — w odniesieniu do liczby gospodarstw w grupach 2–5, 5–7, 7–10, 10–15 ha oraz do ogólnej powierzchni użytków rolnych,

* Dane dotyczące kształtowania się liczby oraz powierzchni użytków rolnych w indywidualnych gospodarstwach rolnych (tys. ha) ogółem oraz według grup obszarowych zaczerpnięto z publikacji: Rolnictwo i gospodarka żywnościowa 1986–1990. GUS, Warszawa 1992, Wyniki Spisu Rolnego. Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i zwierzęta gospodarskie według grup obszarowych i skali chowu zwierząt (1990–1998). GUS, Warszawa, Powszechny Spis Rolny 1996. Użytkowanie gruntów i powierzchnia zasiewów. GUS, Warszawa, 1997.

— segmentowych o segmentach liniowych — w odniesieniu do liczby gospodarstw w grupach 1–2 i powyżej 15 ha *.

Prognozy powierzchni użytków rolnych w grupach obszarowych 1–2, 2–5, 5–7, 7–10, 10–15 ha opracowano, biorąc za podstawę przeciętne powierzchnie użytków rolnych przypadające na 1 indywidualne gospodarstwo rolne w danej grupie i obliczone uprzednio prognozy liczby gospodarstw**. Natomiast prognozę powierzchni użytków rolnych w grupie powyżej 15 ha UR wyznaczono jako różnicę pomiędzy powierzchnią ogólną a łączną powierzchnią w pozostałych grupach obszarowych.

Przy opracowywaniu drugiego wariantu prognozy przyjęto postawę bardziej pasywną: do jej konstrukcji wykorzystano wyłącznie oszacowane trendy wykładnicze liczby gospodarstw i powierzchni użytków rolnych w okresie 1990–1996***.

Prognozy struktury obszarowej do 2010 roku

Na podstawie oszacowanych modeli wykładniczych**** uzyskano stopy wzrostu (spadku) badanych wielkości, które zostały podane w tabeli 3. Wynika z nich, że w

* Uzasadnieniem dla zastosowania modeli segmentowych były dwie, wyraźnie wyodrębniające się w badanym okresie, fazy rozwojowe struktury obszarowej w Polsce: pierwsza obejmuje lata 1986–1993, druga to lata 1994–1998. Od 1994 roku zaznacza się wyraźnie zmiana kierunku tendencji rozwojowej liczby gospodarstw w grupie 1–2 ha, ze spadkowej na wzrostową; w 1994 roku nastąpił też skokowy (w stosunku do 1993 roku) przyrost liczby i powierzchni użytków gospodarstw obszarowo największych, powyżej 15 ha.

** W analizowanym okresie przeciętne powierzchnie wykazywały nieistotne zróżnicowanie. Dla celów prognostycznych przyjęto wielkości: 1,4; 3,25; 5,9; 8,35; 12,1 ha UR/1 indywidualne gospodarstwo rolne.

*** Zob. [1, 2]

**** Oszacowane modele wykładnicze były na ogół dobrze dopasowane do danych empirycznych, o istotnych, na poziomie 0,05, parametrach strukturalnych i o współczynnikach determinacji przyjmujących wartości stosunkowo wysokie (większe od 60%). Jedynie w wypadku modeli wykładniczych dla grupy obszarowej 1–2 ha dopasowanie było wyraźnie gorsze, gdyż współczynniki determinacji wynosiły tu tylko około 20%. Dopasowanie modeli segmentowych opisujących kształtowanie się liczby gospodarstw w grupach obszarowych 1–2 i powyżej 15 ha było bardzo dobre, bowiem wyjaśniły one ponad 90 % zaobserwowanej w latach 1986–98 zmienności liczby gospodarstw, podczas gdy w wypadku modelu wykładniczego w grupie 1–2 ha było to tylko 22%, a w grupie powyżej 15 ha — 63%. Wykorzystanie do celów prognostycznych liniowego trendu segmentowego wydaje się uzasadnione również z tego względu, że utrzymanie w przyszłości względnie wysokiego tempa wzrostu wykładniczego liczby, a tym bardziej powierzchni użytków rolnych gospodarstw powyżej 15 ha (odpowiednio 2,59% i 6,64% w stosunku rocznym) wydaje się mało realistyczne.

rozpatrywanym okresie zaznaczyła się wyraźnie tendencja spadkowa liczby gospodarstw indywidualnych (średnio 1% w roku) i jednocześnie słaba tendencja do wzrostu powierzchni użytków rolnych we władaniu tych gospodarstw, jakkolwiek ostatnie trzy lata (1996–1998) wskazują na zmianę kierunku tendencji rozwojowej powierzchni użytków rolnych, ze wzrostowej na spadkową. Jest to jeszcze za krótki okres, by można było mówić o utrwaleniu się tej tendencji.

Tabela 3. Stopy zmian liczby indywidualnych gospodarstw rolnych i powierzchni ich użytków rolnych ogółem oraz według grup obszarowych w latach 1990–1996 i w latach 1986–1998

Grupy obszarowe [ha]	Stopy zmian [%]			
	liczby gospodarstw		powierzchni użytków rolnych	
	1990–1996	1986–1998	1990–1996	1986–1998
1–2	3,06	0,86	2,36	0,66
2–5	–2,31	–1,25	–2,57	–1,61
5–7	–3,72	–2,35	–4,11	–2,71
7–10	–3,67	–2,44	–4,17	–2,76
10–15	–2,12	–1,60	–2,56	–1,80
>15	5,66	2,59	6,81 ¹	6,64
Ogółem	–1,00	–0,90	0,95	0,26

¹ Tempo wzrostu powierzchni użytków rolnych w grupie obszarowej powyżej 15 ha zostało ustalone na podstawie danych skorygowanych o przepływ użytków rolnych z byłego sektora państwowego do sektora prywatnego w latach 1993–1995.

Źródło: Obliczenia własne.

Jednocześnie w rozpatrywanym okresie wystąpiły różnice w tempie i kierunku zmian liczby gospodarstw i powierzchni użytków rolnych między grupami obszarowymi. Biorąc pod uwagę przedstawione stopy zmian, można zakładać, że w najbliższej przyszłości nie stracą one swojej aktualności. Oznacza to dalszy wzrost liczby gospodarstw i powierzchni użytków rolnych w grupie obszarowej 1–2 ha i przede wszystkim w grupie powyżej 15 ha UR. W pozostałych grupach będzie utrzymywał się spadek zarówno liczby gospodarstw, jak i powierzchni użytków rolnych, z największym natężeniem w przedziałach 5–7 i 7–10 ha. Te cechy procesu rozwojowego struktury obszarowej potwierdzają tezę o dokonującej się w Polsce (podobnie jak to miało miejsce w krajach Unii Europejskiej) obszarowej polaryzacji gospodarstw.

Według prognozy w wariantcie I, w okresie 1998–2010 struktura obszarowa będzie ulegać istotnym zmianom (tab. 4). Dotyczyć one będą zarówno liczby gospodarstw, jak i powierzchni użytków rolnych we wszystkich grupach obszarowych.

Tabela 4. Prognoza liczby indywidualnych gospodarstw rolnych i powierzchni ich użytków rolnych według grup obszarowych w latach 2005–2010 (wariant I)

Grupy obszarowe [ha]	Liczba gospodarstw [tys.]			Powierzchnia użytków rolnych [tys. ha]		
	1998 ¹	2005	2010	1998 ¹	2005	2010
1–2	449,4	466,7	479,2	643,7	653,1	670,9
2–5	675,2	612,8	570,8	2206,2	1991,7	1855,1
5–7	247,0	220,5	195,7	1458,0	1301,0	1154,6
7–10	244,2	216,6	191,4	2039,1	1808,6	1598,2
10–15	202,9	188,0	173,9	2450,2	2274,8	2104,2
>15	170,3	192,9	207,4	4959,1	6068,9	6897,0
Ogółem	1989,0	1897,5	1818,4	13756,3	14098,1	14280,0

¹ Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w 1988 r. GUS, Warszawa 1998.

Źródło: Obliczenia własne.

Liczba gospodarstw indywidualnych w roku 2010 wyniosłaby 1818 tys.* i byłaby mniejsza o 170,6 tys. w porównaniu z rokiem 1998, tj. o 8,6 % gospodarstw. Na ubytek netto ogólnej liczby gospodarstwłożyłyby się ubytki liczby gospodarstw w grupach obszarowych od 2 do 15 ha (–237,5 tys.) i przyrosty w skrajnych grupach: 1–2 i powyżej 15 ha (+66,9 tys.). Największy bezwzględny ubytek liczby gospodarstw wystąpiłby w grupie obszarowej 2–5 ha (104,4 tys. gospodarstw). Natomiast liczba gospodarstw działkowych (1–2 ha) wzrosłaby o 29,8 tys., największych obszarowo zaś o 37,1 tys.

Indywidualne gospodarstwa rolne użytkowałyby w roku 2010 około 14280 tys. hektarów użytków rolnych, tj. 78,8% całości użytków rolnych (w roku 2005 — 77,2%, w roku 1998 — 74,5%)**. W ślad za tym nastąpiłaby dalsza koncentracja ziemi w gospodarstwach indywidualnych. I tak w 2010 roku gospodarstwa o powierzchni powyżej 15 ha użytków rolnych stanowiłyby 11,4% ogółu gospodarstw indywidualnych i zajmowałyby 48,3% powierzchni użytków rolnych należących do tego sekto-

* Prognoza liczby gospodarstw indywidualnych na rok 2010 sporządzona przez A. Wosia [5, 6] na podstawie trendu wykładniczego wynosi 1798 tys., natomiast Szemberg [4] przewiduje optymistycznie, że liczba gospodarstw do tego roku zmniejszy się nawet do 1650 tys.

** Na podstawie analizy dotychczasowego trendu rozwojowego powierzchni użytków rolnych ogółem w gospodarstwach indywidualnych, zwłaszcza w latach 1996–1998, można by też generować inny scenariusz prognostyczny, według którego w przyszłości utrwałaby się tendencja do stagnacji, czy nawet powolnego zmniejszania się zasobów ziemi we władaniu tego sektora (a nie jak w przedstawionej prognozie, zakładającej powolny przyrost zasobów ziemi).

ra, w roku 2005 odpowiednio — 10,2% i 43,0% (dla porównania udziały procentowe w roku 1998 wynosiły odpowiednio: 8,6% i 36,0%). Do roku 2010 nastąpiłby duży odpływ ziemi z gospodarstw indywidualnych o powierzchni od 2 do 15 ha użytków rolnych (1441 tys. ha), przede wszystkim do gospodarstw obszarowo największych (powyżej 15 ha). Gospodarstwa tej grupy obszarowej w okresie 1998–2010 przejęłyby więc około 1940 tys. ha ziemi rolniczej, głównie z likwidowanych gospodarstw chłopskich (mało- i średnioobszarowych), ale także od sektora publicznego.

Według zaproponowanego scenariusza prognostycznego nadal przyrastałyby gospodarstwa działkowe (1–2 ha). Wprawdzie ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych wzrósłby z 22,6% obecnie do 26,3% w 2010 roku, ale przy utrzymaniu marginalnego udziału w użytkach rolnych (4,7%).

Podsumowując, można stwierdzić, że przedstawiony scenariusz rozwoju struktury obszarowej do 2010 roku implikowałby przemiany agrarne przejawiające się między innymi w:

- spadku liczby gospodarstw o 8,6% (w stosunku do roku 1998),
- nieznacznym powiększeniu zasobów ziemi użytkowanych przez rolników indywidualnych (o 3,8%),
- polaryzacji struktury obszarowej, o czym świadczyłby wzrost udziału użytków rolnych w posiadaniu gospodarstw o obszarze powyżej 15 ha, z 36% w 1998 r. do prawie 50% w 2010 r.,
- przyroście średniego obszaru gospodarstwa indywidualnego z 6,92 ha w 1998 r. do 7,85 ha w 2010 r., tj. o 13,4%,
- przyroście średniego obszaru gospodarstwa w grupie obszarowej powyżej 15 ha z 29,1 ha w 1998 r. do 33,3 ha w 2010 r., tj. o 14,4%.

Taki scenariusz, gdyby się zrealizował, prowadziłby niewątpliwie do racjonalizacji struktury obszarowej w Polsce, jednak skala i tempo zmian byłyby chyba zbyt małe, aby rolnictwo mogło skutecznie przygotować się do funkcjonowania w ramach Unii Europejskiej.

Scenariusz rozwoju zawarty w wariancie II prognozy [zob. 2] został opracowany przy założeniu wzrostów wykładniczych i w związku z tym ma charakter optymistyczny, ale jest chyba mniej realistyczny od wariantu I*. Według niego skala i tempo zmian struktury agrarnej w Polsce byłyby znacznie większe aniżeli w wariancie I (tab. 5). Liczba gospodarstw indywidualnych w roku 2010 wyniosłaby 1769,7 tys.** i byłaby mniejsza o około 272 tys. w porównaniu z rokiem 1996. Największy spadek

* Należy pamiętać, że dotychczasowe trendy badanych tutaj zjawisk mogą ulegać w mniejszym lub większym stopniu zmianom w odniesieniu do okresów bardziej oddalonych w przeszłości, co oznacza, że do wnioskowania ekstrapolacyjnego na podstawie zbudowanych funkcji wykładniczych należy podchodzić z właściwą ostrożnością.

** A. Woś [5, 6] podaje zbliżoną prognozę liczby gospodarstw indywidualnych na rok 2010, wynoszącą 1798 tys. gospodarstw.

liczby gospodarstw wystąpiłyby w grupach obszarowych 5–7, 7–10, a także 10–15 ha użytków rolnych, do około 140 tys. w każdej z nich. Wzrost liczby gospodarstw dotyczyłby natomiast dwóch skrajnych grup obszarowych. Liczba gospodarstw małych, działkowych (1–2 ha) wzrosłaby do prawie 600 tys., zaś liczba gospodarstw obszarowo dużych (powyżej 15 ha UR) uległaby prawie podwojeniu, ze 174 tys. w roku 1996 do 327 tys. w roku 2010.

Tabela 5. Prognoza liczby indywidualnych gospodarstw rolnych i powierzchni ich użytków rolnych według grup obszarowych na lata 2000–2010 (wariant II) [2]

Grupy obszarowe [ha]	Liczba gospodarstw [tys.]				Powierzchnia użytków rolnych [tys. ha]			
	1996	2000	2005	2010	1996	2000	2005	2010
1–2	462,2	487,5	544,4	590,7	650,6	728,7	793,6	816,4
2–5	667,6	606,8	518,2	430,1	2199,0	2094,2	1782,1	1432,6
5–7	260,7	225,3	179,0	138,2	1541,8	1384,0	1087,5	807,2
7–10	260,1	226,7	180,6	139,7	2171,5	1947,5	1525,8	1129,1
10–15	217,2	198,6	171,3	143,6	2631,5	2500,3	2128,2	1711,2
>15	173,6	210,7	266,4	327,3	5064,9	5889,4	7929,9	10087,8
Ogółem	2041,4	1955,6	1859,9	1769,7	14259,3	14544,1	15247,1	15984,3

Przy tych założeniach indywidualne gospodarstwa rolne użytkowałyby w roku 2010 około 15980 tys. hektarów użytków rolnych, tj. około 88% całości użytków rolnych (w roku 2005 — 83%, w roku 2000 — 79%). W ślad za tym nastąpiłaby dalsza koncentracja ziemi w gospodarstwach indywidualnych. I tak w 2010 roku gospodarstwa o powierzchni powyżej 15 ha użytków rolnych stanowiłyby około 18% ogółu gospodarstw indywidualnych i zajmowałyby aż 63% powierzchni użytków rolnych należących do tego sektora, w roku 2005 odpowiednio: 14,3% i 52,0% (dla porównania udziały procentowe w roku 1996 wynosiły odpowiednio 8,5% i 35,5%). Do roku 2010 nastąpiłby duży odpływ ziemi z gospodarstw indywidualnych o powierzchni od 5 do 10 ha użytków rolnych (prawie 50% w stosunku do roku 1996). Gospodarstwa tej grupy obszarowej zajmowałyby w roku 2010 tylko 12% powierzchni użytków, będących we władaniu gospodarstw indywidualnych (w roku 1996 udział ten wynosił 26%).

Drugi scenariusz rozwoju struktury obszarowej do 2010 roku ma charakter optymistyczny, gdyż pokazuje przyspieszone tempo przemian agrarnych, przejawiające się między innymi w:

- spadku liczby gospodarstw o 13,3% (w stosunku do 1996 roku);
- silnej polaryzacji struktury obszarowej, o czym świadczyłby wzrost udziału użytków rolnych w posiadaniu gospodarstw o obszarze powyżej 15 ha, z 35% w 1996 r. do 52% w 2005 r. i 63% w 2010 r.;

- znacznym powiększeniu zasobów ziemi użytkowanych przez rolników indywidualnych (o 12,1%);
- znacznym przyroście średniego obszaru gospodarstwa indywidualnego z 6,98 ha w 1996 r. do 9,03 ha w 2010 r., tj. o 29,4%.

W świetle dotychczasowych zmian struktury obszarowej, jakie zachodziły, zwłaszcza w ostatnich latach, bardziej realistyczna wydaje się prognoza przedstawiona w wariantcie pierwszym. W odniesieniu do niektórych podstawowych charakterystyk jest ona także zbieżna z podaną przez Szemberg [4].

Podsumowanie

Przeobrażenia w strukturze obszarowej rolnictwa polskiego są problemem niezwykle istotnym zarówno z gospodarczego, jak i społecznego punktu widzenia. Ich odpowiednie tempo, jak i zakres będą jednymi z istotniejszych wyznaczników zmian sytuacji produkcyjnej i ekonomicznej znaczącej części gospodarstw i ludności rolniczej.

W rolnictwie polskim we wszystkich gospodarstwach o obszarze powyżej 20 ha UR jest obecnie skoncentrowane tylko 36,7% ogółu użytków rolnych gospodarstw, podczas gdy w rolnictwie UE aż 78,9%. W krajach o zbliżonej do polskiej strukturze produkcji rolnej (Niemcy, Francja, Wielka Brytania, Dania) co najmniej 60% UR znajduje się w gospodarstwach o powierzchni przekraczającej 50 ha, a w Polsce odpowiednio 24,6% UR.

Brak skoncentrowania znaczącej części użytków rolnych w rolnictwie polskim w gospodarstwach dużych jest podstawowym wyznacznikiem wadliwości struktury obszarowej. Może to sprawić, że po przystąpieniu do UE jeszcze większa część produkcji rolnej w Polsce będzie mieć nierynkowy charakter, bowiem produkcja z małych jednostek, ze względu na stosowanie przestarzałych technologii, często ma nieodpowiednią jakość, charakteryzującą wysokie jednostkowe koszty produkcji, a zbyt małe partie towaru wykluczają możliwość zintegrowania pionowe tych gospodarstw z jednostkami obrotu i przetwórstwa rolnego. Mogą także pojawić się trudności w objęciu znacznej części polskiego rolnictwa Wspólną Polityką Rolną Unii Europejskiej.

Zagadnienie przeobrażeń struktury obszarowej jest zatem problemem wielkiej wagi, stąd też dużego znaczenia nabierają wyniki badań prognostycznych, albowiem mogą być one bezpośrednio wykorzystane jako istotna przesłanka polityki kształtowania kierunków procesów transformacji w rolnictwie i w jego otoczeniu, a ponadto spełnić mogą funkcję ostrzegawczą.

W pracy zostały przedstawione dwa scenariusze możliwych zmian struktury obszarowej indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce na lata 2005 i 2010. Syntezytyczny opis stanu struktury obszarowej według tych scenariuszy w 2010 roku podaje poniższe zestawienie:

Scenariusze	Liczba gospodarstw [tys.]	Powierzchnia UR [tys. ha]	Użytki rolne w posiadaniu gospodarstw powyżej 15 ha [%]	Średni obszar gospodarstw [ha UR]
I	1818,4	14280	48,3	7,85
II	1769,7	15984	63,1	9,03

Scenariusz I, gdyby się zrealizował, prowadziłby niewątpliwie do racjonalizacji struktury obszarowej w Polsce, jednak skala i tempo zmian byłyby chyba zbyt małe, aby rolnictwo polskie mogło skutecznie konkurować w ramach Unii Europejskiej. Realizacja drugiego scenariusza prognozy byłaby pożądana, lecz — jak się wydaje — nie ma ona szans powodzenia bez uruchomienia zewnętrznych sił i środków dla przyspieszenia zmian strukturalnych nie tylko w rolnictwie, ale w całej gospodarce. Zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych zawsze bowiem będą wtórne w stosunku do zmian zachodzących na rynku pracy. Wśród działań strukturalnych w obrębie rolnictwa priorytetem powinno być wspieranie rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej na wsi, wspieranie postępu technicznego i biologicznego, promowanie rozwoju przemysłu rolno-spożywczego, rozwijanie infrastruktury technicznej i społecznej wsi, a także prowadzenie aktywnej polityki socjalnej. Jednak nawet przy założonym tempie zmian, takim jak w scenariuszu drugim, stan struktury obszarowej gospodarstw rolnych w Polsce w roku 2010 będzie istotnie odbiegał na niekorzyść od tego, jaki występował w większości krajów Unii Europejskiej w roku 1995.

Literatura

- [1] Agricultural situation and prospects in the Central and Eastern European Countries. Poland. 1998. European Commission Directorate General for Agriculture (DG VI), Luxembourg: 57–60.
- [2] Paszkowski S., Poczta W., Wysocki F. 1998. Sytuacja strukturalna i produkcyjna rolnictwa polskiego na tle rolnictwa UE (diagnoza, próba prognozy, kierunki i priorytety polityki rolnej) W: Identyfikacja priorytetów w modernizacji sektora rolno-spożywczego w Polsce. Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, Warszawa: 69–142.
- [3] Poczta W. 1998. Sytuacja strukturalna i produkcyjna rolnictwa polskiego w aspekcie integracji z Unią Europejską. W: Wieś i rolnictwo w procesie integracji Polski z Unią Europejską. Akademia Rolnicza w Poznaniu, Poznań: 59–80.
- [4] Szemberg A. 1996. Przemiany w strukturze obszarowej i zatrudnieniu w chłopskim rolnictwie. Próba prognozy do 2010 r. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* 2: 51–62.
- [5] Woś A. 1996. Strategiczne problemy rozwoju polskiego rolnictwa, synteza. IERiGŻ, Warszawa: 101–108.
- [6] Woś A. 1996. Zmiany struktury agrarnej rolnictwa polskiego do 2020 roku. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* 2: 31–50.

Acreage structure of Polish agriculture — an attempt to forecast until the year 2010

Key words: acreage structure, economic and social importance, Poland and European Union, forecast and change scenarios

Summary

The study deals with two variants of future forecast of private farm acreage changes for the years 2005 and 2010. The forecast covers number and total size of the farms as well as their acreage patterns (1–2, 2–5, 5–7, 7–10, 10–15, and over 15 ha agricultural land). It was based on the models of tendency functions, including exponential and segmental model with linear segments and also on the statement that farms acreage polarization will be continued in the future. Elaborated scenarios introduce possible scales and rates of changes of private farms' size structure until 2010. Scenario I (moderate) forecasts the decrease in number of farms down to 1,818,000, and that will result in increasing average size of a farm from 6.92 ha in 1998 to 7.85 ha in 2010. That will be favourable for further polarization of acreage structure, resulting in increased share of agricultural land to the farms over 15 ha from 36% in 1998 to almost 50% in 2010. Scenario II (optimistic) shows double-quick pace of agrarian changes to the year 2010, manifesting in decrease of farm number down to 1,770,000, increasing average farm size to 9.03 ha, and high polarization of size structure, resulting in increased attachment of agricultural land to the farms over 15 ha to 63%.